

Patrícia Elexová

Rudolf Steiner a Friedrich Nietzsche

Rakúsky mysliteľ Rudolf Steiner (1861 - 1925) je známy predovšetkým ako zakladateľ antropozofie a iniciátor jej početných praktických aplikácií napríklad v oblasti pedagogiky, poľnohospodárstva, medicíny umenia. Do pozadia sa tak dostáva prvých dvadsať rokov jeho tvorby, počas ktorých pôsobil ako znalec a vydavateľ Goetheho diela a zároveň ako filozof a angažovaný publicista.

Predkladaný text, jedna z prvých monografií o Nietzsche vôbec, vznikol vo Weimare v čase, keď Steiner pôsobil ako vydavateľ Goetheho prírodovedných spisov v Goetheho a Schillerovom archíve. Popritom sa intenzívne zaoberal filozofiou. V Rostocku obhájil svoju dizertačnú prácu o Fichtem, ktorá vyšla v roku 1892 pod názvom Pravda a veda, o dva roky neskôr publikoval svoje hlavné filozofické dielo Filozofia slobody. V rovnakom čase spolupracoval s významným vydavateľstvom Cotta'sche Buchhandlung ako editor zbraných spisov A. Schopenhauera a v neposlednom rade bol známy ako mimoriadny znalec Nietzscheho" (A. Oehler).

Vo Weimare sa zoznámil i s Nietzscheho sestrou Elisabeth Förster-Nietzsche, vdovou po antisemitovi Bernhardovi Försterovi, ktorá sa po smrti manžela a zakrátko po duševnom ochorení svojho brata zmocnila správy a vydávania jeho diela a pozostalosti. Goetheho archív po prvý raz navštívila v roku 1894, aby sa oboznámila s jeho chodom a nadobudla tak skúsenosti na založenie Nietzscheho archívu v rodnom dome svojej matky v Naumburgu. Onedlho nato prichádza do Weimaru i prvý vydavateľ Nietzscheho spisov, germanista F. Koegel. Kontakty medzi ním, E. Förster-Nietzsche a Steinerom zakrátko vyústili do intenzívnej spolupráce, ktorá viedla k tomu, že v ranej recepcii, interpretácii a popularizácii Nietzscheho diela Steinerovi prináleží niekoľko významných prvenstiev.

Na žiadosť Nietzscheho archívu Steiner zostavil vôbec prvú nietzscheovskú bibliografiu, ktorá vychádza ako súčasť propagačného materiálu vydavateľstva C. G. Nauman v roku 1895 a na siedmich stranách obsahuje systematicky zoradené odkazy na 168 samostatných publikácií a na časopisecké články venované jednotlivým dielam Nietzscheho.

Je tiež autorom prvého katalógu Nietzscheho osobnej knižnice. Vypracoval ho v roku 1896, keď ho Nietzscheho sestra pozvala do Naumburgu, aby usporiadal bratovu knižnicu. 227-stranový dokument, obsahujúci súpis 1077 zväzkov publikácií v Nietzscheho vlastníctve, tvorí podklad pre všetky neskôr publikované zoznamy a katalógy. Počas tejto návštevy sa zrejme odohralo i jediné stretnutie Steinera s chorým Nietzsche, ktoré naňho, ako o tom svedčia zachované denníkové záznamy, zapôsobilo mimoriadne silným dojmom.

V tom istom roku sa Nietzscheho archív presťahoval z Naumburgu do Weimaru. E. Förster-Nietzsche sa v tomto období stretávala so Steinerom takmer denne, keďže ho požiadala o súkromné prednášky, prostredníctvom ktorých chcela hlbšie preniknúť do filozofie svojho brata. Ako vyplýva zo zachovanej korešpondencie, Steiner sa im venoval s plným nasadením, no s čoraz väčšou nevôľou. Spolu s ostatnými zúčastnenými bol totiž zatiahnutý do nekalých plánov a intríg zakladateľky archívu, ktorých cieľom bolo okrem iného nahradiť v pozícii vydavateľ'a Nietzscheho spisov Koegela Steinerom. Situácia sa vyostřila v decembri 1896. Súboju nakoniec zabránila až osobná konfrontácia za účasti viacerých svedkov. E. Förster-Nietzsche

bola usvedčená zo lži a Koegel so Steinerom, ktorý Koegelovu prácu dôkladne poznal a vážil si ju, sa nakoniec zmierili. Steiner neskôr listom z augusta 1898 všetky kontakty s E. Förster-Nietzsche prerušil.

Záverečnú dohru k „prípadu Elisabeth“ tvorí známy literárny spor z roku 1900, rozpútaný Hornefferovou brožúrou kritizujúcou Koegelovo dvanásťzväzkové vydanie Nietzscheho zbraných spisov. Spor sa odohrával na stránkach Steinerom redigovaného časopisu *Magazin für Literatur* a súvisí s ním jeho tretie nietzscheovské prvenstvo. Steiner totiž na stránkach svojho magazínu ako prvý verejne vystúpil proti praktikám a intrigám Nietzscheho sestry Elisabeth Förster-Nietzsche, ktorá svojimi aktivitami a publikačnou činnosťou vytvárala deformovaný obraz autoritatívneho a rasistického Nietzscheho, a teda ako prvý upozornil na to, v akých rukách sa nachádza Nietzscheho pozostalosť.* Po tomto literárnom spore už Steiner do nijakých ďalších väzieb s Nietzscheho archívom nevstupoval. S Nietzscheho dielom a myslením však ostal spojený po celý svoj život.

Význam Nietzscheho diela a jeho osobnosti pre Steinerov život a dielo možno porovnávať nanajvýš ak s významom Goetheho. Rozhodne nejde len o epizódu, ktorá by sa vzťahovala na niekoľko rokov jeho weimarského pôsobenia, ale o osobne i filozoficky významné stretnutie, ktoré prispelo k Steinerovmu vlastnému formovaniu a prejavovalo sa v jeho celoživotnej publikačnej i prednáškovej činnosti.

S Nietzscheho prácami sa Steiner zoznamuje na konci 80. rokov 19. storočia, prvé články a recenzie začína publikovať už v roku 1891. Je zapáleným obhajcom Nietzscheho ideí. Pociťuje totiž úzku vnútornú spojitosť medzi Nietzscheho myšlienkovým svetom a svojim vlastným myslením. Napriek tomu však k Nietzscheho dielu pristupuje polemicky a kriticky. Sebavedome formuluje množstvo kritických výhrad predovšetkým k dôsledkom Nietzscheho myšlienok, hoci s princípmi, z ktorých vychádza, takmer bezvýhradne súhlasí. Ako jeden z prvých Nietzscheho zástancov totiž upozorňuje na to, že byť Nietzscheho nasledovníkom neznamená byť verný Nietzschemu, ale byť verný sám sebe.

Vychádzajúc z týchto postojov, publikuje v roku 1895 svoju monografickú prácu *Friedrich Nietzsche, bojovník proti svojej dobe*. Je príznačné, že ide o jediný z početných Steinerových spisov, ktorý je venovaný výlučne jednému mysliteľovi. Už v predslove k nemu explicitne formuluje svoj zámer, vytvoriť ním protiváhu k dodnes populárnej knihe Nietzscheho „priateľky“ Lou Andreas-Salomé *Friedrich Nietzsche vo svojich dielach* a postaviť sa tak proti psychologizácii, patologizácii a mystifikácii Nietzscheho osobnosti.

V rovnakom duchu je i séria článkov o Nietzsche, ktorá vychádza v roku 1898 a ďalších rokoch v *Magazin für Litteratur*.

Po Nietzscheho smrti v auguste 1900 venoval Steiner mŕtvemu mysliteľovi rozsiahly nekrológ. V septembri pri tejto príležitosti na rôznych fórach predniesol štyri spomienkové reči, z ktorých jedna je i súčasťou tohto zväzku.

* Vyčerpávajúce zdroje k tejto problematike poskytujú dve rozsiahle publikácie D. M. Hoffmanna: 1. *Zur Geschichte des Nietzsche-Archivs. Elisabeth Förster-Nietzsche, Fritz Koegel, Rudolf Steiner, Gustav Naumann, Josef Hofmiller. Chronik, Studien und Dokumente*. Berlin, New York: Walter de Gruyter 1991, XXIV. 843s. (Supplementa Nietzscheana, zv. 2) a 2. *Rudolf Steiner und das Nietzsche-Archiv. Briefe und Dokumente 1894— 1900*. Dornach, Rudolf Steiner Verlag 1993. 294 s.

V rovnakom čase uverejňuje časopis Wiener Klinische Rundschau dve jeho state k psychopatologickým aspektom Nietzscheho diela a osobnosti.

Vo svojich dvojzväzkových dejinách filozofie z roku 1901, ktoré vychádzajú v prepracovanej podobe v druhom vydaní v roku 1914 pod názvom *Záhady filozofie*, sa Nietzscheho myslením zaoberá v samostatnej podkapitole.

Viaceré samostatné prednášky o Nietzsche predniesol Steiner aj v neskoršom období svojho antropozofického pôsobenia a zmienky o ňom sa takmer nepretržite objavujú v mnohých jeho prednáškových cykloch až do konca jeho verejného pôsobenia.

K Nietzschemu sa nakoniec vracia i v jednom zo svojich posledných textov, v nedokončenej autobiografii *Moja cesta životom*, na ktorej pracoval posledný rok svojho života pripútaný na lôžko. Nietzschemu v nej venoval pätnásťstranovú kapitolu.

Steinerova monografia pozostáva z troch častí. V prvej načrtáva hlavné charakterové črty Nietzscheho osobnosti a ich vplyv na spôsob jeho myslenia. Zdôrazňuje odlišnosť Nietzscheho inštinktov od inštinktov jeho súčasníkov a jeho „nečasovosť“, nesúlad jeho spôsobu vnímania sveta s prevládajúcimi dobovými morálnymi, historickými a politickými predstavami. Poukazuje na Nietzscheho radikálnu kritiku pravdy a porovnáva ju s Fichteho chápaním pravdy ako nespochybniteľnej hodnoty. Oceňuje jeho úsilie o prekonanie metafyziky, odmietanie existencie akejkoľvek človeku nedostupnej skutočnosti, jeho protikladnosť voči Kantovi a školskej filozofii a jeho nekompromisný individualizmus.

V záverečnej časti je Steinerovým zámerom predstaviť genézu Nietzscheho myslenia. Ukazuje, akým spôsobom a prečo je Nietzsche vo svojich raných dielach ovplyvnený Schopenhauerom a Wagnerom, ako sa od nich postupne emancipuje a zbavuje sa ich idealistického vplyvu, až kým sa nakoniec nedopracuje k výrazovým prostriedkom primeraným svojmu vlastnému spôsobu myslenia a vnímania sveta. Upozorňuje aj na príbuznosť Nietzscheho morálnych názorov s ideami radikálneho individualistu Maxa Stirnera. Uvažuje nad tým, ako by sa vyvíjalo Nietzscheho myslenie, keby sa jeho „vychovávateľom“ nestal Schopenhauer, ale Stirner. Stirner totiž, podľa Steinera, už v štyridsiatych rokoch devätnásteho storočia jasne sformuloval idey a postoje, ku ktorým sa Nietzsche prepracúval iba pomaly a postupne. Stirnera dokonca hodnotí filozoficky vyššie ako Nietzscheho, a to nielen pre brilantnú logickú stavbu a jasnosť myšlienok, ale - ako to formuluje v liste svojej dlhoročnej priateľke, bojovníčke za ženské práva Rose Mayrederovej najmä preto, že Stirner reálne zosobňuje to, k čomu sa Nietzsche iba pokúša priblížiť tým, že o tom píše.

Ťažisková druhá časť Steinerovej monografie je venovaná interpretácii kľúčového pojmu Nietzscheho myslenia, pojmu nadčlovek. Východiskom k nej je kritika asketických ideálov u filozofov, kňazov a moderných prírodovedcov, ktorá prechádza do konfrontácie s filozofickým nihilizmom Kanta, morálnym nihilizmom Fichteho a estetickým nihilizmom Wagnera. Steinerovu interpretáciu Nietzscheho ideí završuje záverečná kapitola hlavnej časti, v ktorej domýšľa Nietzscheho „polohotové myšlienky“ do dôsledkov a vyvodzuje „posledné konzekvencie“, ku ktorým vedie Nietzscheho kritika morálky.

Vychádza pritom zo svojho presvedčenia, že Nietzsche podcenil úlohu, ktorú v ľudskej osobnosti zohráva vedomie. Nietzsche totiž za hybné sily ľudského chcenia pokladá výlučne inštinkty pričom pod tento pojem zahŕňa tak najnižšie živočíšne pudy, ako aj tie najvyššie impulzy na morálne konanie či umeleckú tvorbu. Steiner upozorňuje na to, že je nevyhnutné rozlišovať rôzne vývojové stupne inštinktov a

zohľadniť, že tie najvyššie popudy, napríklad k mravnému konaniu, sa nedajú bezprostredne odvodiť zo zmyslových inštinktov, ale len z vedomého myslenia, ktoré je pre človeka rovnako prirodzené ako nižšie formy inštinktívneho života. V tomto bode nadväzuje na svoje vlastné vyhranené filozofické názory, ktoré nachádzajú svoj výraz v jeho koncepcii etického individualizmu. Tú formuluje v priamej nadväznosti na svoj epistemologický monizmus v druhej časti Filozofie slobody. Schopnosť tvoriť si čisto myšlienkové pohnútky pre svoje konanie tu označuje pojmom „morálna fantázia“. Táto schopnosť je podmienkou skutočne slobodného ľudského chcenia a konania. Ak sa totiž človek oddáva svojim zmyslovým inštinktom, koná živočíšne. Ak mu pohnútky jeho konania diktuje nejaká svetská alebo mimosvetská autorita, či už je to nejaká inštitúcia, alebo osvojenými normami formovaný „hlas svedomia“, koná neslobodne, iba poslušne. Skutočnou individualitou a slobodnou bytosťou sa človek stáva až vtedy, ak si je schopný pohnútky pre svoje morálne konanie vytvárať jasným myslením pri plnom vedomí sám. Steiner je presvedčený, že k takto chápanému pojmu morálnej fantázie musí dospieť každý, kto Nietzscheho myšlienky domyslí do konca. Len tak sa totiž možno vyhnúť námietke, že dionýzovský človek nie je síce otrokom tradovaných zvykov a ani otrokom nejakej „mimosvetskej vôle“ je však otrokom vlastných vnútorných inštinktov.

Oveľa osobnejším tónom hovorí o vzťahu svojej Filozofie slobody k Nietzscheho mysleniu v listoch svojim priateľom. Rose Mayrederovej sa priznáva, ako bolestne prežíval, že Nietzsche si už jeho prácu nemohol prečítať; je totiž presvedčený, že Nietzsche by ju bral ako to, čím je - v každom riadku osobným zážitkom. V liste Paulíne Spechtovej je ešte otvorerlejší: „Som pevne presvedčený, že moja filozofia slobody by v Nietzsche zanechala stopy. U mňa by našiel dopracované mnohé otázky, ktoré on nechal otvorené, a určite by so mnou súhlasil, že jeho názor na morálku, jeho imoralizmus je korunovaný až mojou filozofiou slobody, že jeho ‚morálne inštinky, náležite sublimované a preskúmané v ich základe, dávajú to, čo u mňa figuruje ako ‚morálna fantázia‘. Práve kapitola ‚Morálna fantázia‘ mojej Filozofie slobody v Nietzscheho Genealógii morálky chýba, hoci na ňu poukazuje všetko, čo sa v nej nachádza. Tieto slová sú samozrejme, prejavom dôvernosti a pôvodne boli určené len najbližším priateľom.

Steinera s Nietzsche spája i nesmierny rešpekt, ktorý obidvaja prechovávali k veľikánovi Goethemu. Preto je možno legitímne pokúsiť sa vnímať Steinerovo úsilie o „domyslenie“ Nietzscheho imoralizmu v kontexte Goetheho výroku: Všetko, čo oslobodzuje nášho ducha bez toho, aby nám to zároveň dávalo moc nad sebou, je skazonosné.“